

“Jeg forsaker djevelen...”

Forsakelse, dåp og nytt liv – noen glimt fra den eldste kirke

Reidar Hvalvik, Fjellhaug 15.02.12

I den eldste kirke regnet man ikke bare med at det eksisterte én Gud, men også at det fantes en ond makt i tilværelsen, eller mer presist: et mangfold av onde makter. Det var på sett og vis ikke noe mer enn arven fra de bibelske skrifter som taler om Satan eller djevelen og om onde ånder. På minst ett punkt gikk man imidlertid lengre enn de bibelske skrifter – og det gjaldt det ondes opprinnelse. Det fantes flere ulike oppfatninger om dette, men den vanligste var at demonene var falne engler. Teksten som gjerne ble anvendt i den forbindelse var 1 Mos 6:2 der det står: “Da så gudesønnene at menneskedøtrene var vakre, og de tok noen av dem til koner, dem de helst ville ha. [...] ⁴Det var kjemper på jorden i de dager, og siden også. For gudesønnene gikk inn til menneskedøtrene, som fødte dem barn.”

Siden englene – i betydningen himmelske vesener – kan kalles gudesønner i GT (Sal 89:7; Job 1:6), forstod man altså denne teksten slik at den talte om himmelske vesener som hadde omgang med kvinner. Og at deres avkom var demoner. En indikasjon på at noe var galt med det som fortelles, finner vi i det neste verset: “⁵Herren så at menneskenes ondskap var stor på jorden, for alt de ville og planla i sitt hjerte, var ondt, dagen lang.”

La meg her skyte inn en liten kommentar til ordet demon. Når vi bruker ordet, oppfatter vi det entydig negativt. Men slik var det imidlertid ikke i antikken. På gresk mark var ordet demon (*daimonion*) et nøytralt ord. Det ble like ofte brukt om en guddommelig makt som om en ond makt. Det er bakgrunnen for følgende sitat fra Origenes:

“Etter vår mening har alle demoner falt bort fra godhetens vei, og tidligere var de ikke demoner; for demoner er blant de vesener som er falt bort fra Gud. Det er derfor ingen som tilber Gud, bør tilbe demonene.” (*Contra Celsum* 7.69)

Også Origenes forutsetter altså at demonene var falne skapninger. Til grunn for denne oppfatningen ligger to viktige forutsetninger. For det første: Troen på den ene Gud, som har skapt himmel og jord, ja alt som eksisterer. Derfor må også demonene være skapt av Gud. For det andre: Siden demonene er onde, må de ha gjort opprør mot Guds gode vilje og falt bort fra ham.

En av dem som tydelig forteller om dette, er Justin Martyr. I sin andre apologi, skrevet ca 160 til det romerske senat, skriver han om hvordan Gud skapte verden og satt sine engler til å ha oppsyn med menneskene. Men, fortsetter han,

de “falt i synd med kvinner og avlet barn som kalles demoner. Dessuten, underla de seg menneskeslekten, delvis ved magiske skrifter, delvis ved den frykt de inngav og de straffer de påførte dem, og delvis ved å instruere dem i bruken av offer, røkelse og drikkoffer – som de virkelig hadde behov for etter at de hadde blitt slaver av sitt vellystige begjær. Blant menneskene iverksatte de mord, kriger, ekteskapsbrudd, alle slags utskeielser og alle former for synd. Slik var det at poetene og de som skrev myter, henførte disse tingene til gud selv [dvs. Jupiter/Zeus] og til dem de trodde var hans avkom og avkommet til dem de regnet som hans brødre, Neptun og Pluto – uvitende om at det var de onde englene og demonene som de hadde avlet, som gjorde disse tingene mot menn og kvinner, byer og nasjoner.”

Denne teksten knytter demonene til magi, til avgudsdyrkelse, til synd og til den gresk-romerske mytologi. La meg kommentere et par av disse punktene.

For det første. Ifølge Justin er avgudsdyrkelse egentlig ofring til demonene. Tanken om at avgudene egentlig er demoner har støtte i Salme 96:5. I den hebraiske teksten står det at alle folkenes guder er avguder; men i den greske oversettelsen av GT, Septuaginta, står det at alle folkenes guder er demoner. Slik siteres teksten f.eks. av Origenes. Og en tilsvarende tanke finner vi også hos Paulus i 1 Kor 10:19–20: “Sier jeg med dette at avgudsoffer betyr noe, eller at en avgud virkelig er noe? Nei, slike offer blir ofret til onde ånder og ikke til Gud. Og jeg vil ikke at dere skal ha fellesskap med de onde åndene.”

Justin har imidlertid et tilleggspoeng: Når man ofrer til avgudene, mater man egentlig demonene. Selv om demonene forstås som åndelige vesener, tenker Justin seg at de er blitt avhengige av mat og drikke. Gjennom avgudsofringene holder man altså liv i demonene. Derfor er dette noe man må holde seg helt borte fra.

For det andre: Den gresk-romerske mytologien handler egentlig om demonenes verk. De gresk-romerske gudene opptrer jo ikke alltid moralsk. Det fortelles f.eks. om Zeus at han hadde seksuell omgang med både med gudinner og jordiske kvinner. Og det er ikke uvanlig at gudene dreper og setter i gang kriger. Ifølge Justin er det imidlertid demonene som utfører alle disse ugjerningene.

Bak alle de såkalte gudene står altså demonene. Gjennom hele historien har de underlagt seg menneskene. De skapte frykt blant dem og var skyld i at synden florerte.

Men Justin har mer å si om denne saken. Det er på bakgrunn av dette dystre bildet at han taler om Jesu komme. I forlengelsen av omtalen av demonene, sier han at Kristus ble menneske “til beste for de troende og til nedkjempelse av demonene” (2. *Apologi* 6). Og Justin fortsetter – henvendt til det romerske senatet:

“Selv nå kan dere med egne øyne se sannheten i dette: For av mange besatte over hele verden, til og med i deres egen by er det blitt drevet ut onde ånder av mange av våre kristne i Jesu Kristi navn, han som ble korsfestet under Pontius Pilatus.”

Demonene var en trussel for menneskene, men Kristus hadde kommet for å nedkjempe dem. Det kunne Justin belegge med henvisning til nytestamentlige tekster som forteller om hvordan Jesus drev ut demoner. Når Peter oppsummerer Jesu virke i sin tale i Kornelius’ hus, sier han: “Jesus fra Nasaret ble salvet av Gud med Hellig Ånd og kraft, og han gikk omkring overalt og gjorde vel og helbredet alle som var underkuet av djevelen, for Gud var med ham.” (Apg 10:38). Og Justin kan vise til at kristne drev ut demoner i sin egen samtid. Det er ganske fremmed for oss, men det var dagligdags i oldkirken. Knappe hundre år etter Justin skriver biskopen i Roma, Kornelius, et brev til biskop Fabius i Antiokia, der han beretter om forholdene i Roma. Han skriver at kirken der hadde “46 presbytere, 7 diakoner, 7 subdiakoner, 42 akolytter, 52 eksorsister, lektorer og dørvoktere” (Eusebius, *Kirkehistorie* 6.43.11). Nøyaktig hvor mange som var eksorsister sies ikke, men det var åpenbart et høyt antall. Demonutdrivelser var vanlig – også i de tilfeller man ikke stod ovenfor åpenbart besatte mennesker. Det fører oss over til de oldkirkelige dåpsritualer. Det finnes mange av dem, men felles for dem er at de inneholder bestemmelser om eksorsismer og forsakelse av djevelen og alle hans gjerninger.

La meg først si litt generelt om dåp i den eldste kirke. I den aller første tid, slik den omtales i Apostlenes gjerninger, var det ikke uvanlig at mennesker ble døpt nokså umiddelbart etter at de kom til tro. Et godt eksempel er de 3000 som ble døpt på pinsedag, den etiopiske hoffmannen som ble døpt av Filip (Apg 8) eller den romerske offiseren Kornelius. I slike tilfeller kan vi forutsette at de som ble døpt, var vel fortrolige med jødisk tro og moral. Det dreide seg ikke om noe radikalt brudd med fortiden; det dreide seg om for jøder og tilhengere av den jødiske tro, var å ta stilling til Jesus som Messias.

Noe annerledes var det når Paulus drev misjon blant folk med mer markant hedensk bakgrunn. Da var det et tydelig behov for å undervise dem, ikke bare om hvem Jesus var, men også hva en livsførsel i overensstemmelse med Jesu lære innebar. Misjonsbefalingen slik vi

kjenner den fra Matteus 28 taler om å gjøre mennesker til disipler “i det dere døper dem og lærer dem å holde alt det jeg har befalt dere”. Det ser ut til at man tidlig har døpt mennesker som bekjente troen på Jesus. Mye av undervisningen ser ut til å ha kommet i ettertid. I alle fall er Paulus’ brev fulle av formaninger om hvordan troens liv skal arte seg. Paulus kommer med helt grunnleggende moralske bud i sine brev – og de er rettet til folk som allerede er døpt. La meg bare sitere ett eksempel, nærmere bestemt noen utvalgte vers fra Ef 4:

¹ Så formaner jeg dere, jeg som er fange for Herrens skyld, at dere lever et liv som er verdig det kall dere har fått. ² Vær ydmyke, ta dere ikke til rette, strekk dere langt så dere bærer over med hverandre i kjærlighet. [...]

¹⁷ Så ber jeg dere inntrengende i Herrens navn: Lev ikke lenger slik som hedningene. [...]

²² Dere skal ikke leve som før, men legge av det gamle menneske som blir ødelagt av de forførende lystene. [...]

²⁵ Legg derfor av løgnen! Tal sant, hver med sin neste, for vi er jo hverandres lemmer. [...]

²⁷ La ikke djevelen slippe til. ²⁸ Tyven skal ikke lenger stjele, men arbeide og gjøre noe nyttig med hendene sine, så han kan ha noe å gi til dem som trenger det. [...]

³¹ Slutt med all slags hardhet, hissighet, sinne, skråll og spott og all annen ondskap. ³² Vær gode mot hverandre, og vis medfølelse, så dere tilgir hverandre slik Gud har tilgitt dere i Kristus.

Senere i kirkens historie skulle forholdet mellom opplæring og dåp bli annerledes. Etter at kristendommen ble en akseptert religion i 313 og under Konstantin i økende grad ble den rådende religion i Romerriket, var tilstrømmingen til kirken stor. Det er trolig kirkens økte anseelse og popularitet som er grunnen til at det kom faste ordninger for opplæring forut for dåpen, det såkalte katekumenatet. Man hadde behov for å forsikre seg om at folk tok dåpen på alvor og at man visste hva troen innebar – og at man ikke bare ble kristen fordi det nå var blitt “politisk korrekt”.

Jeg skal illustrere dette ved å sitere fra den såkalte *Apostoliske tradisjonen*. Tidligere ble dette skriftet tilskrevet Hippolyt (Roma, ca 215), men i dag mener forskerne at innholdet stammer fra ulike perioder og har fått sin endelige form på slutten av 300-tallet. Vi bør der anta at de liturgiske bestemmelser som finnes der, først og fremst reflekterer praksis på 300-tallet. I den *Apostoliske tradisjon* leser vi følgende om katekumenene, dvs. de som gikk til dåpsundervisning:

17 UNDERVISNINGENS LENGDE

Katekumenene skal lytte til ordet i tre år. Men hvis noen er særskilt ivrig og nøye følger det han lærer, skal man ikke ta hensyn til hvor lang tid som er gått, men bare ta hensyn til livsførselen.

Her må det skytes inn at en annen kilde til det oldkirkelige katekumenatet, forteller at undervisningslengden var 7 uker. Det er nonnen Egeria som besøkte det hellige land i 380-årene, som sier dette (*Egerias reise til det hellige land* 45).

Livsførselen var avgjørende. Man måtte kunne påvise at man ikke lenger levde slik som hedningene – for å bruke en paulinsk formulering (Ef 4:17). Dette kravet førte til at mange fortsatte som katekumener i en årrekke og utsatte dåpen. På den tiden var det nemlig en rådende oppfatning at det ikke fantes tilgivelse for synder som ble begått etter dåpen. Derfor var det mange som utsatte dåpen og helst ville bli døpt på dødsleiet.

Fokuset på livsførselen blir gjentatt i forbindelse med at man melder seg til dåp. Vi fortsetter å lese fra den *Apostoliske tradisjon*:

20 FORBEREDELSEN TIL DÅPEN

Når man velger ut de som skal få motta dåpen, skal man prøve deres livsførsel. ²Har de levd oppriktig mens de var katekumener? Har de hedret enkene? Har de besøkt de syke? Har de gjort alle slags gode gjerninger? ³Dersom de som har ført dem fram, vitner om at det har gjort dette, da skal de få høre evangeliet.

Her er det ikke lenger bare tale om å legge bort det som var hedensk, men positivt å fremvise gjerninger som var karakteristiske for den kristne menighet. Det er slike mennesker som ble ansett klare til å motta dåpen. Og det er i den sammenhengen vi støter på bestemmelsene om eksorsismer og forsakelse. Vi leser videre om dåpskandidatene:

⁴Fra det tidspunktet de er blitt skilt ut, skal man daglig legge hendene på dem og uttale en eksorsisme over dem. ⁵Når dåpsdagen nærmer seg, skal biskopen uttale eksorsismen over hver enkelt av dem, slik at han vet at de alle er rene.

Dåpen fant sted på påskedag. Og dagen før, på påskeaften skulle alle dåpskandidatene samles. Vi leser videre fra den *Apostoliske tradisjon*:

¹¹Man skal befale dem alle å be og bøye kne, og biskopen skal legge hendene på dem og besverge alle fremmede ånder å flykte ut av dem og aldri vende tilbake til dem. Når han har avsluttet eksorsismen, skal han blåse på deres ansikt, tegne dem [med korstegnet] på pannen, ørene og neseborene og la dem reise seg opp.

Deretter kommer vi til omtalen av selve dåpsdagen:

21 DÅPEN

¹² Presbyteren kaller til seg hver og en av dem som skal døpes og befaler ham å avsverge [Satan] med ordene: ¹³ “Jeg avsverger meg deg, Satan og all din tjeneste og alle dine gjerninger.” ¹⁴ Etter at hver og en har avsverget seg [Satan], salver presbyteren ham med eksorsismeolje og sier: ¹⁵ “Må hver ond ånd vike fra deg.”

Deretter følger en omtale av dåpen. Den foregikk ved at dåpskandidaten bekjente troens tre artikler og ble dukket under tre ganger.

I andre dåpstekster er omstendighetene omkring forsakelsen mer detaljert. La meg først sitere litt fra Ambrosius (biskop i Milano 373–397). Blant hans dåpskatekeser finner vi en tekst som heter *Om mysteriene*, en tekst som er beregnet på dem som allerede har fått lang undervisning og som nylig er blitt døpt. Nå skal de bli innviet i selve mysteriene, dvs. betydningen av sakramentene. Ambrosius begynner med å vise til hva de allerede har blitt undervist i:

“Hver dag har vi talt til dere om moralske spørsmål idet vi leste for dere fra patriarkhistorien og fra forskriftene i Ordspråkene, for at dere skulle formes og undervises av dem og lære å gå på våre forfedres veier og lyde de guddommelige orakler, så dere, fornyet ved hans dåp, kan holde fast på det liv som passer for slike som er gjort rene.” (*Om Mysteriene* 1.1)

Litt senere i den samme teksten henviser Ambrosius til det som skjedde da dåpskandidatene ble ført inn i baptisteriet eller dåpskapellet som han omtaler som “det aller helligste”:

⁵Derneft ble veien inn til det aller helligste åpnet for deg, og du gikk inn i gjenfødelsens helligdom. Kom i hu hva du ble spurt om! Og tenk på hva du svarte! Du forsaker djevelen og hans gjerninger og verden med dens luksus og nytelser. [...]

⁷Etter at du var gått inn for å møte din motstander som du skulle avsverge med munnen, vendte du deg mot øst. For den som forsaker djevelen, vender seg til Kristus, han møter ham ansikt til ansikt.

Det ritualet som det her henvises til, finner vi også omtalt i katekesene til Kyrill, biskop i Jerusalem, ca. 348–386. I den første av de såkalte mystagogiske katekesene, de som ble holdt etter at dåpen hadde funnet sted, viser han til de ritualene de hadde vært med på. Han taler om hvordan dåpskandidatene kom inn i dåpskapellets forhall, vendte seg mot vest og avsverget Satan som om han var nærværende (5.2) Kyrill forklarer videre hvorfor man står vendt mot vest:

Det er nemlig stedet for det synlige mørket, og han er jo selv mørket og hersker over mørkets rike. Derfor avsverget dere på en symbolsk måte denne mørkets hersker ved å vende dere mot mørket. Hva var det så hver enkelt av dere sa da dere stod der? “Jeg avsverger deg, Satan.” Jeg avsverger deg, du onde og grusomme tyrann, og jeg er ikke lenger redd for din makt. Kristus har nemlig blitt som meg, med kjøtt og blod, og ødelagt din makt så jeg ikke lenger skal være i slaveri. “Slik skulle han ved sin død gjøre ende på ham som har dødens makt.” [Hebr 2:14–15] (*Mystagogiske katekeser* 1.4)

Videre tar Kyrill for seg de øvrige ordene i forsakelsen – som vi kunne oversette “alle dine gjerninger, all din prakt og all din tjeneste”. Og så nevner Kyrill konkrete ting, så som teater, hestekappløp, gladiator kamper, avgudsfester, magi, og svartekunster. I flere tilfeller er det tale om tilstelninger og aktiviteter med innslag av avgudsdyrkelse, manglende respekt for menneskeliv og skamløs og lettsindig humor.

I denne sammenhengen kan det være relevant å nevne bestemmelsene som f.eks. den *Apostoliske tradisjon* har når det gjelder hvem som ikke får bli katekumener. Det er nemlig visse yrker som ikke er akseptable for kristne. Man kan selvsagt ikke være avgudsprest, en som driver et horehus eller er prostituert, en som driver med svartekunster, astrologi, spådomskunster, eller en som driver med forfalskninger. Det gjelder også soldater – for man får ikke lov til å drepe eller avlegge soldateden til keiseren. Det gjelder også billedhuggere og malere – såfremt de ikke lover å avstå fra å lage avgudsbilder. Også de som underviser barn, blir bedt om å slutte med det, men kan fortsette dersom de ikke finner noe annet yrke. Men hvorfor er man så skeptisk til lærere? Grunnen er enkel. Pensum for skolebarn var i stor grad Homer, dvs. hovedkilden til gresk mytologi, som ifølge Justin var demonenes verk.

Dette illustrerer at det å være en kristen ifølge oldkirkelig oppfatning betydde å leve på en ny måte. Forsakelse, dåp og nytt liv henger på det nøyeste sammen. På det punktet kan vi utvilsomt lære noe fra den eldste kirke, selv om det er sider ved deres oppfatninger som vi ikke bør og ikke skal overta. Alt må prøves på Jesus' og apostlenes ord. Og da er det to ting jeg kort skal kommentere:

For det første: Det er ikke bibelsk basis for å si at synd først og fremst er demonenes verk. Hovedproblemet for oss mennesker er at de onde makter i tilværelsen har en alliert i vårt eget hjerte. For å sitere Jesu ord i Matt 15:18–20: “Men det som går ut av munnen, kommer fra menneskets hjerte, og det gjør mennesket urent.”¹⁹For fra hjertet kommer onde tanker, mord, ekteskapsbrudd, hor, tyveri, falskt vitnesbyrd, spott.²⁰Slikt er det som gjør mennesket urent.”

Det er ikke demoner som styrer menneskers handlinger, men menneskets egen hjerte og vilje. Mennesket er ansvarlig for sine gjerninger - derfor taler da også NT om at vi skal dømmes etter våre gjerninger. Men det skal likevel ikke få oss til å glemme den onde som en realitet i vår verden.

For det andre: I oldkirken ble det satt svært strenge krav til den som skulle bli døpt. Et hellig liv ble så å si forutsatt før man bli døpt – dvs. et hellig liv uten at man hadde fått Den hellige Ånd i dåpen. Det er et urimelig og uevangelisk krav. Ubibelsk er det også å påstå at det ikke finnes tilgivelse for synd begått etter dåpen. På dette punktet var oldkirken uklar. Men vi må fastholde evangeliet om syndenes forlatelse. Det betyr ikke at vi skal la være å tale om forsakelse og nytt liv. Men det må skje i lys av spenningen mellom lov og evangelium. Begge disse sidene ved Guds ord må fastholdes – ellers opphører vi å være en sann kirke.